

Анна Станкевича, Людмила Спроге, Ивета Народовска: ВОПРОСЫ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX-XXI ВВ. (ЖАНРОВЫЕ МОДИФИКАЦИИ И СОВРЕМЕННЫЕ ПЕРЕВОДЫ). КОЛЛЕКТИВНАЯ МОНОГРАФИЯ, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule” 2020, ss. 143.

Wiedza na temat rusycystycznych dokonań naukowych w ośrodkach uniwersyteckich działających poza Polską, „po sąsiedzku”, mimo możliwości technologicznych nie zawsze jest wystarczająca. Tym bardziej więc warto zaprezentować kolektywną monografię trzech autorek, na temat literatury rosyjskiej XX i XXI wieku, jaka ukazała się w końcu 2020 roku w wydawnictwie „Saule” Uniwersytetu Dyneburskiego (Daugavpils) na Łotwie. Publikację poprzedził wstęp Manfreda Szruby, profesora Uniwersytetu w Mediolanie. Prezentowany materiał monografii obejmuje literaturę emigracyjną, literaturę XXI wieku oraz problematykę translatorską, dotyczącą przekładów na język łotewski poezji: Achmatowej i Gumilowa oraz Brodskiego. Zakres tematyczny i merytoryczny monografii wyznaczył więc trzyczęściowy porządek strukturalny prezentowanej książki, w której rozpatrzone zostały – przez trzy autorki – zróżnicowane problemy literatury rosyjskiej, w kontekstach: historycznoliterackim, filologicznym i zarazem wedle kryterium zindywidualizowanego autorskiego podejścia do tekstu literackiego.

Spoiłem owych trzech spojrzeń na niektóre tendencje procesu historycznoliterackiego literatury rosyjskiej XX-XXI wieku, co podkreśla się także we wstępie do książki, jest jedność perspektywy badawczej, podobieństwo stosowanej metody badań i wykorzystanie najnowszych orientacji teoretycznych współczesnej humanistyki. Elementem scalającym to opracowanie literatury rosyjskiej, co godne odnotowania, jest poza tym jej „łotewski pierwiastek”. Ów historycznoliteracki kontekst, w Polsce raczej mniej znany, dotyczy m.in. pisarzy rosyjskich wywodzących się z Łotwy, czy też informacji o publikacjach literatury rosyjskiej i jej przekładów w łotewskich czasopismach i wydawnictwach. Łotewskie wyznaczniki, a więc zabieg ukazywania niektórych omawianych zagadnień przez pryzmat koordynat geograficznych i kulturowych Łotwy, np. w optyce „tekstu łatgalskiego”, decydują między innymi o specyfice tematycznej i merytorycznej wartości omawianej książki.

W pierwszej części monografii Ludmiła Sproge [*«Малые» жанры в прозе русского зарубежья: проблематика и репрезентация (Л. Зуров, И. Сабурова, Г. Адамович)*] skupiła się najpierw na utworach opublikowanych w przedwojennej łotewskiej prasie, w gazetach „Siegodnia”, „Slovo” oraz czasopismach „Nash ogoniok”, „Novaja Niva”, „Perezvony”, „Dla Vas”. Badaczka przyjrzała się natomiast dokładnie, niewystarczająco dotąd poznanej twórczości takich pisarzy, jak Zurow i Adamowicz. Nader kompetentnie zostały rozpatrzone powieści i opowiadania, Leonida Zurowa

(1902-1971), pisarza pochodzącego z Rygi, który stał się obiektem większego zainteresowania badaczy dopiero w ostatnim dziesięcioleciu, a już jego pierwsze literackie dokonania były dobrze przyjęte, m.in. przez Iwana Bunina, czy Aleksandra Amfiteatrowa. Chodziło o pierwszą powieść Zurowa *Kadet*, opublikowaną najpierw w rosyjskiej gazecie o profilu narodowo-demokratycznym „Slovo” (sierpień-wrzesień 1928), oraz w tym samym roku wydaną w formie książki. Autorka rozdziału skoncentrowała się m.in. na tekstologii powieści *Kadet*, porównując dwie jej edycje, minimalnie zróżnicowane pod względem leksykalnym, jak również drobiazgowo i po nowemu przeanalizowała powieść w poetyce topograficznej, geopoetyce przestrzenno-kulturowej i mentalnej, akcentując istotny łotewski wpływ na formowanie się wartości estetycznych utworu. Autonomiczne opowiadanie Zurowa *Конец Дмитрия Соломина*, opublikowane w tejże gazecie „Slovo” (styczeń-luty 1929), złożone z 11 rozdziałów, było skorelowane ze wspomnianą powieścią poprzez nazwisko głównego bohatera, Dmitrija Sołomina, starszego szeregowego, ochotnika w pułku księcia Lievena. Utwór ten, jak twierdzi Badaczka, jest jednocześnie relewantny wobec powieściowej narracji, dopełnia jej sensy treściowe, jeśli idzie o kształt postaci i pogłębia psychologiczny rysunek bohatera o autorefleksję i wzmocnienie jego życiowej aksjologii.

Kolejne wątki rozważań Autorki obejmują ideowe kontury „tekstu łatgalskiego” (Łatgalia – jedna z historycznych krain Łotwy), rozpatrzonego na przykładzie nie tylko twórczości Zurowa, ale także mniej znanych rosyjskich autorów przedwojennej Łotwy (I. Łukasz, S. Minclow, Ju. Gonczarenko-Galicz, A. Perfiliew (Li), N. Berezanski i A. Formakow). Trzeba zaznaczyć, że to właśnie Zurow był autorem szkicu *Латгалия* (1931), potem pojęcie „tekstu łatgalskiego” przenikało utwory wielu rosyjskich pisarzy z ziemi łotewskiej. Wnikliwszy komentarz Badaczki poświęcony został „tekstowi” łatgalskiemu”, uobecnionemu w powieści *Инна* Iriny Saburowej (1907-1979) oraz w „etnograficznym” opowiadaniu *Увоз* Zurowa.

Wartościowa jest dogłębna interpretacja prozy Georgija Adamowicza: opowiadania *Рамон Орпис* oraz powieści *Начало повести. Из забытой тетради, czy Игла на ковре*. Rezultaty analizy, powiada Ludmiła Sproge, prowokują do stwierdzenia, że teksty te, tematyzując motyw gry hazardowej, jako fakt biografii osobistej, ale równocześnie jako istotną zasadę tekstologiczną, wiodą do sfery kultury i pozwalają na ukazanie czynnika międzyliterackiej łączności między epokami, są literacką kontynuacją i dziedzictwem wcześniejszej tradycji kulturowej. Świadczą o tym cytaty z *Damy pikowej* Puszkina, czy *Gracza* Dostojewskiego. W powieści *Начало повести...*, według Sproge, wyrazicie odzwierciedliły się natomiast odniesienia Adamowicza do żywotnej wciąż w literaturze rosyjskiej tradycji Turgieniewa. Intertekstualne związki ujawniają się ponadto poprzez częste reminiscencje z twórczości: Puszkina, Gribojedowa, Lermontowa, Dostojewskiego, Tiutczewa, Annienkiego, Bielego. W trzech przeanalizowanych przez Badaczkę utworach Adamowicza format narracji wytwarza iluzję „prawdopodobieństwa” autobiograficznej relacji. Tonacja spowiednicza *Ich-Erzählung* zderza się w tych utworach z innymi wariantami form narracyjnych. W powieści *Игла на ковре* obserwujemy bowiem nowe podejście do klasycznych gatunków; tekst utworu, zbudowany w oparciu o zasadę centonu, poskładany z różnych

genetycznie cytatów, staje się bądź to głęboką, bądź to powierzchowną interpretacją złożonego pola reminiscencji. Dzięki analizom Ludmiły Sproge, prozatorski dorobek Adamowicza, znanego głównie jako poeta i krytyk literacki, został znakomicie przybliżony.

Drugą część książki stanowią rozważania Anny Stankiewicz *Проза В. Маканина последних десятилетий*, poświęcone późnej twórczości Władimira Makanina (1937-2017), pisarza znanego, kultowego i tłumaczonego na wiele języków. W sześciu podrozdziałach: *Алабинская мифология: миф и неомиф*; *Кавказский текст В. Маканина*; „Асан”: *сотворение кавказского неомифа*; *Роман „Две сетсры и Кандинский”*: *жанровый эксперимент*; *Мир искусства в романе „Две сетсры и Кандинский”*; *Двойничество в романах Маканина последнего десятилетия* ujęto najważniejsze aspekty badawcze twórczości Makanina, tworząc *de facto* mini monografię jego pisarstwa. Autorka, poczynawszy od pierwszej powieści *Прямая линия* (1965), zgłębia ów fenomen późnej prozy pisarza, którego dzieła okrzyknięto w pierwszych dziesięcioleciach XXI wieku „nową klasyką” i uznano za obiekt „topowej” popularności. Wychodząc od omówienia literatury krytyczno-naukowej na temat twórczości Makanina, Badaczka skłonna jest wyodrębnić dwie tendencje jego tekstów, z jednej strony wierność tradycji, z drugiej zaś – zmierzanie ku nowatorskim formom i unowocześnianie gatunków przypowieści i mitu. W *Дылогии алаби́нской* (opowiadanie *Высокая-высокая луна* i powieść *Иснул*), Autorka wskazuje na karnawałowy charakter narracji, w niezwykle interesującej metodzie analizy zwraca ponadto uwagę na motywy Erosa/Tanatos i rytuały dionizyjskie.

Warto podkreślić, tak istotny rys metodologii badania prozy Makanina, jak odwołanie się Badaczki do pojęcia „tekstu kaukaskiego”, który całkiem niedawno, dopiero w ostatnich dziesięcioleciach, stał się obiektem refleksji naukowej. Figurę tę Autorka zastosowała do oglądu opowiadania *Кавказский пленный* (pol. *Jeniec Kaukazu*) i scenariusza filmowego *Пленный*, obrazujących wojnę rosyjsko-czeczeńską. Badacze Makanina na ogół traktują jego prozę jako metatekst z kilkoma istotnymi członami strukturalnymi i semantycznymi. Badaczka, postrzegając wielorakość werbalnej i wizualnej płaszczyzny dwóch tekstów: opowiadania i filmu, koncentruje się zwłaszcza na chwycie udziwnienia (*остранение*), aby uzmysłowić sposób ukazania przez pisarza absurdów współczesnego świata, idei katastrofizmu i zburzenie tradycyjnego modelu relacji Rosja-Kaukaz. Natomiast w powieści *Asan* (2008) – opowieści o wojnie czeczeńskiej – mamy, zdaniem Autorki, ilustrację procesu tworzenia się neomitu Kaukazu. Powieść bowiem, konstatuje Stankiewicz, nie jest kreacją obrazów rzeczywistości historycznej, lecz wykazuje związek z tradycją literacką (Puszkina, Lermontowa, Tołstoj i in.), jednak w wymiarze estetycznym jawi się jako przeciwieństwo kaukaskiego mitu romantycznego. W finale powieści obserwuje się typową dla pisarza manierę twórczą (i również dla współczesnej literatury masowej, dodajmy), czyli obecność konotacji mitologicznych, łączenie mitologii pogańskiej, w tym chtonicznej, z pierwiastkami biblijnymi. W utworach ostatniego dziesięciolecia u Makanina można zauważyć, przekonuje Badaczka, ewoluowanie elementów koncepcji człowieka, który według pisarza akumuluje główne cechy współczesnego świata,

z jego niebezpiecznymi tendencjami rozwojowymi, zwłaszcza procesem wiodącym ludzkość ku zdziczeniu i zagładzie. Problem powieści sprowadza się zatem do kardynalnego i otwartego pytania, jak ocalić ów absurdalny, zniekształcony świat i jak przywrócić sens jego istnieniu.

W powieści *Dwie siostry i Kandinski* (pol. 2010) Anna Stankiewicz przygląda się gatunkowej stronie prozy Makanina, jak też rozpoznaje interteksty tradycji wcześniejszej, m.in. czechowowskiej. Badaczka zwraca uwagę na genologiczną różnorodność jego utworów, na wykorzystywanie przez pisarza chwytów charakterystycznych dla takich form medialnych, jak kino czy telewizja. Podkreśla tym samym mozaikową strukturę tekstu u Makanina, adekwatną do percepcji współczesnego odbiorcy tekstów, np. telewizyjnych z szybko zmieniającymi się kadrami. Toteż Badaczka opisuje takie komponenty prozy Makanina, jak dźwięk/muzyka, epizody ekfrastyczne, omawia surrogaty i oryginały w sztuce współczesnej. Interesująco prześledzone są w jej czytaniu pisarza idea sobowtórstwa i „paralele kulturowe”. W reasumpcji Badaczka mówi o jednym scalonym tekście – dziele Makanina, jakie skupione jest na odzwierciedleniu meta-świata, z jego aktualnymi dręczącymi problemami, zarówno wielkiej Historii, jak też kameralnymi problemami zwykłego człowieka.

Trzecią część recenzowanej monografii stanowi rozdział poświęcony dyskursowi na temat nowych przekładów na język łotewski poezji Anny Achmatowej, Mikołaja Gumilowa i Josifa Brodskiego [*Анна Ахматова, Николай Гумилев и Иосиф Бродский в новейших латышских переводах*]. Część ta została opracowana przez Ivetę Narodovską, która zajmuje się literaturoznawstwem porównawczym. We wstępie Autorka podkreśla aktualność tekstów poetów rosyjskich dla odbiorcy łotewskiego, w szczególności kryteria doboru poetów dla tłumaczeń z rosyjskiego, jak też skupia się na specyfice współczesnej translatoologii. Aby rozświetlić te nieproste kwestie, Narodovska rozpatruje systemowo doświadczenia przekładoznawstwa łotewskiego, wzmiankując o jego tradycji sięgającej XIX wieku, skupia się na omówieniu aktywnej recepcji na Łotwie poetów Srebrnego Wieku i ich kontynuatorów. Ważne miejsce w jej oglądzie zajmuje drobiazgowa informacja źródłowa, przegląd wielu łotewskich antologii tłumaczeniowych. Bardzo cenne są też rozważania na temat tekstów tłumaczonych na łotewski, przybliżające w skrupulatnym opisie warsztat translatorski poszczególnych tłumaczy poezji akmeistów.

Łotewskie tłumaczenia wierszy akmeistów, Achmatowej i Gumilowa, pojawiały się w periodykach w latach 20-30. XX wieku, potem poetów tych objęto cenzurą, natomiast tłumaczenia Brodskiego – to lata 80. XX wieku. Istotnym elementem dyskursu Narodovskiej jest ukazywanie obopólnych związków i kwestii, w jakim stopniu rosyjski autor, którego przekładano, bliski był kulturze łotewskiej. Na przykład, Achmatową przekładała szereg wierszy Janisa Rajnisa, łotewskiego poety i polityka. Achmatową zaś tłumaczyli znani łotewscy poeci, m.in. Amanda Aizpuriete. Nadmienić trzeba, że przekłady poetów przez innych poetów, jak również ich teoretyczne komentarze o strategii tłumaczenia, są zawsze niezwykle interesujące. Aizpuriete, współczesna łotewska poetka i tłumaczka, w swej technice przekładu poszukiwała maksymalnej adekwatności (np. powtórzeń dźwiękowych i leksykalnych), starała się

również zachować w tłumaczeniu wierność metrum wiersza oryginalnego. Rozpatrując przekłady wczesnych utworów Achmatowej, m.in. poematu *У самого моря*, *Сказка о черном кольце* i tekstów tzw. „wizytówek”: *Сжала руку под темной вуалью*, *Привольем пахнет дикий мед*, Badaczka szczegółowo wskazuje na formalne i treściowe wyznaczniki tekstowej „identyczności”, czyli poszukiwanej ekwiwalencji wierszy oraz mówi o poetyckich chwytach stosowanych przez samą tłumaczkę, Aizpurite. Ten aspekt tłumaczenia Narodowska rozumie tutaj jako identyfikowanie się tłumaczki z Achmatową, jako mitologizowanie jej postaci (co udokumentowane było w dziennikach łotewskiej poetki, dla której Achmatowa była „nocną towarzyszką”). Nasuwa się nieuchronnie skojarzenie (o czym pisał Vladimir Nabokov w szkicu *Искусство перевода*) z tłumaczem modelowym, czyli poetą-tłumaczem, który doskonale potrafi rozpoznać intencję estetyczną pierwowzoru.

Z kolei Gumilow, z powodu cenzury, w okresie sowieckim na Łotwie tłumaczony był nieczęsto. Pierwszy tomik jego poezji wyszedł dopiero w 2016 roku, w przekładach kilku współczesnych łotewskich poetów, którzy kierowali się dewizą, aby „wiernie oddawać formę i treść”, zachowując formalne cechy poetyki Gumilowa. To jest, jak podkreśla Narodowska, praktyka i tradycja łotewskiej szkoły tłumaczenia, do której nawiązują wspomniani w monografii współcześni poeci-tłumacze łotewscy. Wiersze Josifa Brodskiego pojawiły się ponownie w 2009 roku w przekładzie dokonany przez dziesięciu poetów łotewskich. Badaczka opisuje przenikliwie strategie translatorskie, egzemplifikuje procedury tłumaczenia; z jednej strony odnotowuje dążność tłumaczy do ekwiwalencji, ale jednocześnie powiada o stosowaniu w przekładzie zabiegów interpretacji (*vers libre*), zbliżonych do prozy, gdy chodzi o złożony przekaz tekstu oryginału przez inny język i inną tradycję kulturową.

W monografii trzech autorek ukazane zostały ważne problemy współczesnego literaturoznawstwa rosyjskiego, w nowych interpretacjach i interesujących kontekstach badawczych. Odsłonięto niejednokrotnie nieznanne aspekty zjawisk literatury rosyjskiej (m.in. tekst łatgalski, tekst kaukaski), unaoczniono strategie postmodernistyczne w dziełach najnowszej literatury rosyjskiej, a zarazem przybliżono łotewską szkołę przekładu. Każda z trzech tematycznych części książki zawiera bogatą bibliografię ze źródłami, literaturą krytyczną i opatrzona jest starannym warsztatem naukowym.

Anna Woźniak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II